

УКРАЇНСЬКА МУЗЕОГРАФІЯ НА ХВИЛЯХ ЦЕНЗУРНИХ КОЛИВАНЬ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Н.Ю. Чергік

Національний заповідник «Хортиця»

cherhik.n@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4597-7184>

Мета дослідження: розкрити специфіку підпорядкування української музеографії законодавству Російської імперії щодо інформаційної політики та друку.

Об'єкт дослідження: службовий апарат, ілюстрація, тексти українських музеографічних творів, що вийшли друком в Російській імперії наприкінці ХІХ – початку ХХ століття.

Предмет дослідження: процес цензурування музейних видань зазначеного географічного сегменту та історичного періоду.

Наукова новизна. В роботі вперше комплексно продемонстровано підпорядкування музеографічних видань українського походження вимогам цензурного законодавства, що діяли на території Російської імперії протягом кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Методологія дослідження. Процедурні аспекти проходження цензури встановлено на підставі аналізу службового апарату книг. Вихід українських музеографічних творів у світ представлений на тлі законодавчого процесу щодо свободи друку трьома хронологічними блоками. Враховуючи те, що в українських губерніях Російської імперії діяли додаткові обмежувальні цензурні правила («Валуєвський циркуляр» 1863 та «Емський указ» 1876), аналізу піддано текстові та ілюстративні складові видань.

Актуальність. Дослідження процесу подолання українськими музеографами законодавчих заборон щодо свободи слова дозволить якісно по-іншому, через призму видавничої справи, оцінити стан та розвиток музейної справи в Україні протягом зазначеного періоду.

Ключові слова: цензура, музеографія, музейне видання, публікація, Україна, Російська імперія.

Цель: раскрыть специфику подчинения украинской музеографии законодательству Российской империи относительно информационной политики и печати.

Объект исследования: служебный аппарат, иллюстрация, тексты украинских музеографических произведений, вышедших в Российской империи в конце ХІХ – начале ХХ века.

Предмет исследования: процесс прохождения цензуры музейных изданий указанного географического сегмента и исторического периода.

Научная новизна. В работе впервые комплексно продемонстрировано подчинение музеографических изданий украинского происхождения требованиям цензурного законодательства, которое действовало в Российской империи на протяжении конца ХІХ – начала ХХ века.

Методология исследования. Процедурные аспекты прохождения цензуры установлены на основании анализа служебного аппарата книг. Выход украинских музеографических произведений показан тремя хронологическими блоками и представлен на фоне законодательного процесса о свободе печати. Учитывая, что в украинских губерниях Российской империи действовали дополнительные ограничительные цензурные правила («Валуевский циркуляр» 1863 и «Эмский указ» 1876), проанализированы текстовые и иллюстративные составляющие изданий.

Актуальность. *Исследование процесса преодоления украинским музеографами законодательных запретов о свободе слова позволит качественно по-новому, через призму издательского дела, оценить состояние и развитие музейного дела в Украине за указанный период.*

Ключевые слова: *цензура, музеография, музейное издание, публикация, Украина, Российская империя.*

Purpose of the research: *to reveal the specifics of the subordination of Ukrainian museography to the legislation of the Russian Empire with reference to information policy and the press.*

Object of research: *typographic designations, illustrations, texts of Ukrainian museographic works published in the Russian Empire in the late 19th – early 20th centuries.*

The subject of the research: *the process of passing the censorship of museum publications of the specified geographical segment and historical period.*

Scientific novelty. *The work for the first time comprehensively demonstrates the subordination of museographic publications of Ukrainian origin to the requirements of censorship legislation, which was in force in the Russian Empire during the late 19th – early 20th centuries.*

Research methodology. *Procedural aspects of the passage of censorship have been established based on the analysis of the official apparatus of the books. The release of Ukrainian museographic works is presented in three chronological blocks against the background of the legislative process on freedom of the press. Taking into account that additional restrictive censorship rules were in force in the Ukrainian provinces of the Russian Empire (the so-called «Valuevsky circular» of 1863 and «Emsky decree» of 1876), the textual and illustrative components of the editions were analyzed.*

Relevance. *The study of the process of overcoming legislative prohibitions on freedom of speech by Ukrainian museographers will make it possible in a qualitatively new way, through the prism of publishing, to assess the state and development of museums in Ukraine over the specified period.*

Key words: *censorship, museography, museum edition, publication, Ukraine, Russian Empire.*

Контроль громадської думки становив важливий сегмент внутрішньої політики Російської імперії. В країні з культом самодержав'я, розгалуженою адміністративно-командною системою і слабо розвиненою парламентською культурою особливої уваги уряду заслужило друковане слово. Своєрідна неформальна демократична трибуна прискіпливо «охоронялася» цензурою.

Варто відзначити, що розвиток законодавчих ініціатив відносно друку та діяльність цензурних органів Російської імперії, глибоко досліджені як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Важливим внеском у розробці даного питання є роботи Наталії Патрушевої, в яких авторка демонструє законодавчий процес у розвитку, наводить багато деталей приватного та загальнодержавного масштабу, подає окремі факти роботи цензурних органів, типографій та видавництв Російської імперії, в тому числі тих, що діяли в Україні [22, с.32–40; 23, с.8–53; 35; 36]. Розвиток видавничої справи під пресом законодавства власне на українському ґрунті представлений в роботах Олексія Міллера [24], Володимира Савчинського [39; 40; 41]. У фокусі уваги цих дослідників – процес створення, а також практичне застосування на теренах України так званих «Валуєвського циркуляру» 1863 р. та «Емського указу» 1876 р. Автори розглянули українське книговидавництво в контексті розвитку українофільського руху. Цінними є уточнення та розвіяння міфів щодо «Валуєвського циркуляру» (а на справді – «представлення» № 394 міністру народної освіти, № 395 начальнику III відділення, № 396 обер-прокурору Святішого Синоду), проведені Тетяною Таїровою-Яковлевою [44]. Дослідження розвитку цензурної практики та діяльності цензурних установ в Україні проведені Олександром Кириєнком; результати втілені у ряді праць автора [19; 20; 21]. Робота

київських типографів у вирії політичних та законодавчих змін висвітлена в монографії Сергія Петрова «Книжкова справа в Києві. 1861–1917» [37].

Наукові розвідки названих авторів використані у даній роботі в частинах опису історичного тла продукування музеографічних творів. З огляду на особливості дії цензури на українських теренах, цензурно-видавничий етап випуску музейних видань розглянуто за трьома періодами.

Кінець XIX – 1905 р. – період, коли лише столичні книги та обмежена група провінційних видань могли вийти за умов каральної цензури. Хоча нижньою хронологічною межею даного дослідження обрано кінець XIX ст., зважаючи на пролонгованість «тимчасових» цензурних ініціатив, до уваги взято законодавчий процес від 1862 р. Юридичне врегулювання друку та типографської діяльності в Російській імперії в зазначений час проходило під впливом політичних змін як внутрішнього так і зовнішнього рівнів. В залежності від ситуації суворість законів, інструкцій, циркулярів то відхилялась у бік лібералізму, то тримала консервативний status quo, то впадала у режим репресій. Ключовим моментом можна назвати прийняття 6 квітня 1865 р. Закону «Про дарування певних полегшень і зручностей вітчизняному друку», ініціатором і творцем якого був голова міністерства внутрішніх справ – П.О.Валуєв. За цими «Тимчасовими правилами», поруч із попереджувальною цензурою (розгляд творів у рукописах), вводилась каральна цензура – твори можна було надавати цензурі після їх видрукування, однак за кілька днів до дня виходу у світ; заборона випуску мала супроводжуватись рішенням суду. Нововведення стосувались певної категорії видань столичного друку, а саме: періодичних видань, якщо вони мали дозвіл на діяльність від міністра внутрішніх справ; оригінальних творів об'ємом не менше 10 друкованих аркушів; перекладів об'ємом не менше 20 аркушів. Повсюдно від попереджувальної цензури звільнялись лише державні та наукові видання, а також публікації карт, планів, мап. В дії залишались постанови 1862 р. про звільнення від попереджувальної цензури видань уряду, губернських відомостей, публікацій наукових товариств, академій, університетів. Між тим, крок на зустріч більшої свободі друку протримався не довго. Активізація політичних рухів змусила уряд протягом 1870-х рр. суттєво урізати свободи даровані «Тимчасовими правилами» 1865 р. При цьому, положення відносно видань університетів та наукових товариств залишалось в силі. Однак, під впливом активної позиції літераторів та типографів, у 1881 р. П.О.Валуєв розробив черговий устав. У дії залишались дві форми цензури: попереджувальна і каральна (остання – для столиці та тих міст, де правила друку згармонізовані із правилами судової реформи). Знижувався об'єм «каральної» книги для оригінальних (не перекладних) творів з 10 до 5 друкованих аркушів. Уведенню в дію цього закону завадило царевбивство 1 березня 1881 р. Уряд перейшов до активних репресій в усіх напрямках. В сфері друку контрреформа в основному торкнулась оперативних на події періодичних видань, для яких 1880–1890-і стали періодом «побиття немовлят», життям «під Домокловим мечем», часом «безправного як ніколи» провінційного друку [35, с.10–14; 36, с.53–89; 23, с.30–31].

В українських губерніях Російської імперії друк протягом XIX ст. залишався безправним для більшості видань. Тут аж до 1905–1906 рр. в цілому зберігалась попереджувальна цензура. Внаслідок реформи 1865 р. в Києві та Одесі діяли окремі цензори з внутрішньої цензури, а також київський окремий цензор з іноземної літератури та Одеський комітет іноземної цензури. З 1870-х рр. у Києві цензурні функції виконувала Канцелярія київського окремого цензора, яка фактично об'єднувала компетенції внутрішньої та іноземної цензури. В зв'язку із кількісним ростом друкованої продукції та збільшенням обсягу роботи цензорів у 1886 р. була організована Канцелярія харківського окремого цензора, а у 1903 р. – Канцелярія Катеринославського окремого цензора. Цензурний комітет внутрішньої та іноземної цензури діяв у Варшаві [21].

Враховуючи тенденцію виокремлювати видання наукових установ, аналіз процесу цензурування музеографічних видань розглянуто двома групами: а) публікації приватних колекцій; б) публікації колекцій музеїв наукових закладів.

Огляд *публікації приватних колекцій* показав, що музеографічні твори українського походження кінця XIX – 1905 рр. проходили цензуру за місцем друку – в українських містах і в столицях імперії. Київська цензура дозволила випуск каталогів В.В.Тарновського. Власник колекції надав перевагу типографії університету св.Володимира та типографії К.М.Мілевського [15; 16]. Каталог колекції О. М. Поля [14] та серія альбомів «Старожитності Російські» та «Старожитності Придніпров'я» Б.І. та В. М. Ханенків [3; 5; 6; 7; 8; 9; 10] також отримали дозвіл київського цензора, і вийшли друком із типографії С. В. Кульженка. «Звіт» Городоцького музею Волинської губернії барона Ф.Р.Штейнгеля проходив цензуру у Варшаві, де видання й побачило світ у типографії Ф. Черняка [30].

Серед публікацій приватних українських музейних збірок виділимо «Опис колекції народних писанок» Лубенського музею К. М. Скаржинської. Видання не містить цензурної візи [26]. Справа в тім, що книга вийшла у 1899 р. з типографії «поставника Двора його Величності О. О. Левенсона у Москві». Ключову роль відіграв не стільки статус друкарні, отриманий товариством О. О. Левенсона за роботи, виконані з нагоди коронування Миколи II [45], скільки місце другу – столиця. Очевидно, власниця колекції скористалась з «Тимчасових правил» 1865 р., про які йшлося вище. Тож, розкішна публікація української колекції писанок вийшла без попереджувальної цензури в Москві, тобто пройшла перевірку після виходу із друкарні.

Інший шлях до читача проходили *виданнях наукових товариств, академій, університетів*. Як уже зазначалося, видання університетів могли не проходити попереджувальну цензуру навіть у провінції. Ці функції виконував сам університет [37, с.97]. Тож, в підготовлених В.Б.Антоновичем «Описах» монет і медалей нумізматичного музею, що діяв при університеті св.Володимира; та у каталозі виставки XI-го Археологічного з'їзду, яка була організована в стінах цього ж університету, – знаходимо візи ради або ректора науково-освітнього закладу. При цьому, «Описи» вийшли у світ із університетської типографії [27; 28; 29], а «Каталог» – із київського відділу приватної типографії московського товариства І.І.Кушнерьова [13].

В той же час, інший музеографічний твір професорів університету В.Б.Антоновича і В.О.Беца, оприлюднений університетською типографією, пройшов етап попередньої цензури поза стін закладу. Мова йде про роботу «Історичні діячі Південно-Західної Росії в біографіях та портретах» [12]. Припускаємо, що українофільський зміст тексту та ілюстративний матеріал, заснований на приватній збірці живопису колекції В.В.Тарновського, спонукав задіяних до видання осіб надати сигнальний варіант у відповідні органи чисто з комерційних причин – мати впевненість, що книга не буде знята з продажу і кошти, витрачені на її виготовлення, не підуть за вітром.

Очевидно, за вибором видавців проходили цензуру видання Музею імператорського Одеського товариства історії та старожитностей, що діяв при однойменному науковому товаристві. Наприклад, 100-сторінковий «Короткий вказівник» містить позначку про проходження перевірки окремим цензором в Одесі; книжка вийшла друком з типографії А.Шульце [17]. Невеличка брошура Е.Р.Штерна «Дві аттичні вазы строгого червонофігурного стилю, що зберігаються в Одеському музеї» вийшла з дозволу Товариства, за візою Віце-президента і секретаря [50]. В даному випадку зіграло значення те, що путівник – оригінальний твір розрахований на широке коло читачів (хоча зміст суто науковий), а робота Е.Р.Штерна – відтиск дослідження раніше надрукованого на сторінках «Записок» Товариства. Тобто, у другого «кредит довіри» уже був зароблений.

Другий період: 1905–1914 рр., позначений переходом до каральної цензури для усіх видів видань по всій території Російської імперії. Процес цей проходив хвилеподібно – ліберальний підхід змінювався репресіями і навпаки. Важливим документом, якому

підкорявся вихід музейних творів, є «Тимчасові правила для непочасового друку» 26 квітня 1906 р. Згідно із ними: відмінялась попереджувальна внутрішня і духовна цензура; видання об'ємом менше 1 друкованого аркуша могли вийти у світ через 2 дні після надання їх цензурі; видання від 1 до 5 друкованих аркушів – через 7 днів, видання більше 5 друкованих аркушів – цензор розглядав в день виходу з типографії; уводилась відповідальність по суду; виключалось з обігу слово «цензура» (цензурні комітети від нині називались «комітети у справах друку», цензори перейменовувались у «членів комітетів зі справ друку»). Проте, уже з 1908 р. такі правила стали здаватися надто ліберальними і уряд ініціював роботу нових нарад та комісій. Перша світова війна завадила уведенню в дію розроблених ними проектів [23, с.36–41, 44–45].

В фарватері названих законодавчих ініціатив в Україні та в столицях вийшов ряд музейних видань української тематики. Серед них шостий випуск «Старожитностей Придніпров'я» Ханенок [4]. Мали місце науково-популярні музеографічні твори, наприклад, брошура Е.Штерна «Декілька античних бронз з колекції Одеського музею» [51]. Набули поширення виключно ілюстровані видання – альбоми з презентацією предметів музейних колекцій: «Українські узори XVIII століття» [48; 49], «Українська народна творчість» [47]. Актуальним став такий вид музеографічної роботи як «Звіт музею». Регулярно звітував Музей Таврійського Губернського земства [33; 34]. Кожного року подавав «Звіт» про свою діяльність Київський міський музей. Цей же музей видав кілька брошур: «Освячення та відкриття Київського художньо-промислового та наукового музею», «Виставка артистичних творів Т.Шевченка», «Програма відділу «Старий Київ»», «Відділ археології. Короткий вказівник предметів» [2, с.5; 31; 38].

Відповідно до законодавчих ініціатив, названі книги і брошури проходили перевірку в уже надрукованому вигляді. Тому вони не містять цензурних відміток на передніх аркушах книжного блоку, слово «цензура» в них не фігурує (що було характерним для видань попереднього періоду).

Третій період: *1914–1917 pp.*, ознаменований уведенням військової цензури на період Великої війни. Від 20 липня 1914 р. почало діяти «Тимчасове положення про військову цензуру» та ряд інших постанов, якими оголошувалася турбота про нерозповсюдження державної таємниці в інтересах імперії. В районах бойових дій уводилась повна військова цензура – попередній перегляд усіх творів друку, ілюстрацій, конспектів публічних доповідей, поштових відправлень і телеграм. Поза районів бойових дій проводилась часткова військова цензура. До переліку нецензурних творів потрапили видання академій та університетів. В ході розвитку воєнних дій «положення» корегувалось. Уже в березні 1916 р. військова цензура встановлювалась по всій території Російської імперії в повному обсязі [23, с.45–46]. На території України в цей час діяла розгалужена система цензури, яка охоплювала великі населені пункти, основні місця дислокації армійських частин, вузли сполучення [21, с.451].

В період буремних подій міжнародного масштабу побачили світ декілька музейних творів. Без візи військової цензури із київських типографій А.І.Гросмана та С.В.Кульженка встигли вийти видання вищих учбових закладів: другий випуск «Збірника Археологічного музею Вищих жіночих курсів», курси діяли при університеті св.Володимира [43]; та об'єднані одним томом четвертий і п'ятий випуски «Альбому старожитностей Церковно-археологічного музею при Імператорській Київській духовній академії» [1].

Інша справа з оприлюдненням «Звіту про діяльність Товариства дослідників Волині та Волинського центрального музею». Регіон від самого початку війни перебував в зоні бойових дій. Тож, Товариство отримало дозвіл військової цензури; робота вийшла у Житомирі з типографії М.Дененмана [32].

Підкорюючись вимогам часу, робота Е.Трофільєва «Про Феодосійський музей старожитностей» [46] та «Вказівник» музею Імператорського Одеського товариства історії та

старожитностей [18] у 1916 р. отримали дозвіл військової цензури Одеси; друк був здійснений в одеській типографії Е.Христоголоса та типографії братів Кульберг (відповідно).

Окрім суто процедурних вимог щодо публікацій, варто звернути увагу на коливання свободи слова то в *crescendo*, то в *diminuendo* залежно від росту/спаду внутрішньополітичних рухів або зовнішньої військової загрози. Так, протягом 1880–1890-х рр. обмеження накладались на обговорення певних тем, визнаних урядом «незручними»: робочий рух, селянське питання, зловживання владою, діяльність органів управління, стан вищих освітніх закладів, епідеміологічна ситуація та інші теми [22, с.35; 23, с.30]. Трендом початку ХХ ст. можна назвати зниження обмежень свободи слова. Озвучення проблем суспільного і політичного життя в цілому перестало вважатися неможливим. Залишались в силі заборони на заклики до страйків, невиконання військового обов'язку, повалення державного ладу [23, с.32–38].

Для України протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. діяли додаткові перепони, які стосувались не тематики видань, а мови – так звані «Валуєвський циркуляр» від 18 липня 1963 р. та «Емський указ» від 18 травня 1876 р. (зауважимо, що такі назви Т.Таїрова-Яковлева, О.Міллер, В.Савчинський вважають некоректними; ми використовуємо їх лише з огляду на традиційність сприйняття). Перший дозволяв друкувати українською мовою тільки твори високої літератури, а випуск книг «для народу», релігійного змісту та учбових – призупиняв [24, с.277–278]. Другий – прицілювався на усе видавництво українською мовою, включаючи заборону сценічних вистав та текстів до нот. Отримати дозвіл на оприлюднення українською мовою історичних пам'яток (що має відношення до музейної публіцистики) можна було в індивідуальному порядку і тільки з дозволу Головного управління у справах друку. На таких же умовах можна було опублікувати пам'ятки «усної народної словесності»; при цьому слід було притримуватися загальноприйнятої орфографії, тобто не друкувати «кулішівкою» [24, с.279–280].

В зв'язку із цим відзначимо, що автори музеографічних творів обрали «непроблемну» для опублікування російську мову. Щодо їх тематики і тональності: в цілому роботи витримані у нейтральних ідеологічних фарбах, проходять повз незручних тем, носять здебільшого науковий характер.

Однак, зверте на себе увагу робота дещо ризикованого гатунку. В «Історичних діячах Південно-Західної Росії в біографіях та портретах» (вийшли у світ 1883, 1885 – в період сплеску політичної реакції, національного гноблення, російського шовінізму [22, с.8–10, 32–36; 20, с.87–88]) взятися за червоний олівець могло спонукати усе. *Тема*: козацький період – дволикий з точки зору лояльності до Московії [39, с.67–68]; не випукла, однак явна демонстрація власне української історії. *Ілюстрації* – портрети, що створюють шляхетний образ України. *Текст*, в якому у канву історичних розповідей вдало вписані уривки з народних дум українською мовою, а слово «Украина» поза конкуренції прописане частіше ніж «южно-русский край», «Юго-Западная Россия», «южно-русские земли», «Новороссийский край», «Малороссия» (до цього зазначимо, що слово «український» не було словом *non grata* в Російській імперії; з середини ХІХ ст. в офіційних кругах Російської імперії воно було достатньо вживаним у літературно-видавничій сфері [44, с.55]). Прискіпливість цензорів могла викликати *персона автора тексту* – В.Б.Антоновича – хоч і поміркованого, однак все ж таки відомого українофіла; така ж репутація члена Старої Громади – Л.В.Ільницького – *власника крамниці*, зі складу якої проводилась реалізація «малоросійських» книг [24, с.173–195]. І, врешті-решт, *персона власника колекції* – В.В.Тарновського – відвертого фаната всього українського, готового обміняти твори мистецтва неукраїнської тематики на «ложку Мазепи» або «келих Б.Хмельницького» [42, с.283].

При великому бажанні, в усіх цих нюансах можна було б углядіти крамолу і нотки «сепаратизму». Однак, цензура повела себе поблажливо: В.О.Бец (видавець, власник

фототипії) отримав дозвіл на ілюстративну та текстову частини видання і 1883, і 1885 року [52, ф.294, оп.1, спр.173, арк.1, 4-8 зв; спр.177, арк.1, 14-15 зв.].

Що могло сприяти безпроблемному виходу «Історичних діячів»? Розхожою є версія про статус В.В.Тарновського та його родинний зв'язок із членом ради Головного управління у справах друку Російської імперії М.І.Юзефовичем (доводився В.В.Тарновському племінником), який, зі слів Д.І.Яворницького, був «человеком, а не скотиною, як більшість цензорской братии» [11, с.180]. Можливо «благонадійності» додало ім'я графа Г.О.Милорадовича, долученого до видання. Не виключено, що до уваги був взятий науковий авторитет професорів В.Б.Антоновича і В.О.Беца [25, с.269]. Дослідники цензурної практики в Російській імперії пояснюють такого роду «проколи» хаотичністю, інертністю, небезкорисливістю роботи цензурних органів, невпевненістю представників вищих щаблів влади у правильності заборон на кшталт «Валуєвського циркуляру» чи «Емського указу», активною позицією інтелектуальних кіл суспільства в обговоренні проблем свободи думки та друку [21, с.450; 24, с.112, 214, 216; 36, с.53–89; 39, с.70; 40, с.75; 44, с.58–59].

Висновки. Щодо суто процесуальних аспектів виходу музейних видань у світ, підсумуємо наступне. Наприкінці XIX – до 1905 р. українські музейні твори, базовані на приватних збірках, виходили із провінційних друкарень за умов попереджувальної цензури, не залежно від типу друкарні (університетська, приватна). За правилами каральної цензури був опублікований матеріал української приватної колекції писанок, який вийшов друком у Москві. Музеографія колекцій київського університету св.Володимира та представлених тимчасово у стінах університету приватних збірок – проходили етап рецензування представниками освітнього закладу. При цьому, рада університету та ректор дали дозвіл на друк скупого каталожного переліку музейної збірки, однак не скористались правом цензурної візи для історичного твору, базованого на приватній колекції національно-патріотичного характеру. Музейні видання Одеського наукового товариства проходили перевірку у «зовнішнього» цензора у випадку оригінального твору, налаштованого на широке коло читачів (путівник по музею); в той час як окремі «відбитки» наукових творів отримували візу уповноважених осіб товариства. Усі музейні видання кінця XIX – 1905 р. мають позначки «дозволу» на окремих передніх аркушах книг і брошур.

Протягом 1905–1914 рр. музейні видання проходили цензурну перевірку уже після видруккування не залежно від місця типографії (провінція або столиця). Власне тому віза цензора на передніх аркушах таких видань відсутня. Зниження термінів для розгляду книг невеликого об'єму спонукало до збільшення випуску брошур в кілька десятків сторінок: музейні звіти, програми, повідомлення, путівники по окремих колекціях, невеличкі альбоми.

У 1915 р. деякі музеографічні твори були опубліковані за «довісними» правилами, без попереджувальної цензури. Це стосувалось робіт, що вийшли під університетським наглядом і поза зоною бойових дій. В цей же рік військова цензура здійснила попереджувальний огляд музейного видання Волинського музею, в зв'язку із територіальною належністю регіону до бойової зони. Музеографічні роботи 1915–1916 рр., що пройшли попереджувальний огляд військової цензури, мають відповідні позначки про це на передніх аркушах видань.

Автори та видавці музеографічних творів протягом кінця XIX – початку XX ст. показали себе вельми коректними з точки зору висвітлення ідеологічних позицій. Їх захоплення історією краю та національними традиціями передано «бажаною» урядовими колами російською мовою. Вихід музеографічних публікацій з виразним «українофільським» ухилом в некомфортний для таких робіт час можна пояснити несистемним характером та «людським фактором» в роботі цензурних органів.

Література

1. Альбом достопримечательностей Церковно-археологического музея при Императорской Киевской духовной академии. Киев: С.В.Кульженко, 1915. Вып. IV–V. 62 с. L табл.
2. Георгій Нарбут: посмертна виставка творів (каталог). / Всеукраїнський історичний музей ім.Т.Шевченка. Київ: Київ-Друк, 1926. 168 с.
3. Древности Приднепровья. Каменный и бронзовый века. Собрание Б.И и В.Н.Ханенко. Вып. I. Киев: С.В.Кульженко, 1899. 15 с. XII табл.
4. Древности Приднепровья побережья Чёрного моря. Собрание Б.И и В.Н.Ханенко. Вып. VI. Киев: С.В.Кульженко, 1907. 44 с. XLII табл.
5. Древности Приднепровья. Эпоха великого переселения народов. Собрание Б.И и В.Н.Ханенко. Вып. IV. Киев: С.В.Кульженко, 1901. 30 с. XX табл.
6. Древности Приднепровья. Эпоха предшествующая великому переселению народов. Собрание Б.И и В.Н.Ханенко. Вып. II. Киев: С.В.Кульженко, 1899. 44 с. XXXVII табл.
7. Древности Приднепровья. Эпоха предшествующая великому переселению народов. Часть I. Собрание Б.И и В.Н.Ханенко. Вып. III. Киев: С.В.Кульженко, 1900. 22 с. LXIII табл.
8. Древности Приднепровья. Эпоха славянская (VI–XIII в.). Собрание Б.И и В.Н.Ханенко. Вып. V. Киев: С.В.Кульженко, 1902. 64 с. XL табл.
9. Древности Русские. Кресты и Образки. Собрание Б.И. и В.Н.Ханенко. Киев: С.В.Кульженко, 1899. 25 с. XVI табл.
10. Древности Русские. Кресты и Образки. Собрание Б.И. и В.Н.Ханенко. Киев: С.В.Кульженко, 1900. Вып. II. 25 с. Табл. XVII–XXXII.
11. Епістолярна спадщина академіка Д.І.Яворницького / упоряд.: С.В.Абросимова [та ін.]; за заг. ред. Н.І.Капустіної. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. Вип. 4: Листи Д.І.Яворницького до діячів науки і культури. 500 с.
12. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. Составили профессора Университета св.Владимира В.Б.Антонович и В.А.Бец по коллекции Василия Васильевича Тарновского. Выпуск 1. Киев: Тип. Импер. Универ. св.Владимира, 1885. 110 с.
13. Каталог выставки XI-го Археологического съезда в Киеве (в здании Университета св. Владимира). Киев: И.И.Кушнерев и Ко в Москве. Киевское отделение, 1899. 288 с.
14. Каталог коллекции древностей А.Н.Поля, в Екатеринославе. Составила К.Мельник. Киев: С.В.Кульженко, 1893. Вып. I. 218 с. XIV табл.
15. Каталог предметов малорусской старины и редкостей. Коллекции В.В.Тарновского. Выпуск I. Шевченко. Киев: К.Н.Милевского, 1893. 34 с.
16. Каталог украинских древностей коллекции В.В.Тарновского, с приложением 16-ти таблиц фототипных снимков. Киев: К.Н.Милевского, 1898. 90 с. XVI табл.
17. Краткий указатель Музея императорского Одесского общества истории и древностей. Составил В.Юргевичь. Одеса: А.Шульце, 1887. 96 с.
18. Краткий указатель Музея Императорского Одесского общества Истории и Древностей. Издание 6-е, дополненное. Одесса: Братья Кульберг, 1916. 112 с.
19. Кирієнко О.Ю. Духовна цензура в Російській імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст.: метод перебору варіантів контролю за інформаційним простором. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2013. Вип. 22. С.303–316.
20. Кирієнко О.Ю. Загальна та військова цензура в Російській імперії (XVIII – початок XX ст.). *Український історичний журнал.* 2010. № 4. С.83–98.
21. Кирієнко О.Ю. Цензура в Україні. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2013. Том 10: Т–Я. С.448–455.
22. Книга в России. 1881–1895. / Под общей редакцией кандидата исторических наук И.И.Фроловой. Санкт-Петербург: Полиграф. предприятие № 3, 1997. 430 с.

23. Книга в России. 1895–1917. / под общей редакцией кандидата исторических наук И.И.Фроловой. Санкт-Петербург: Рос. нац. библиотека, 2008. 720 с.
24. Миллер А. Украинский вопрос в Российской империи. Киев: Laurus, 2013. 416 с. (Серия «Золотые ворота»; вып. 3).
25. Назаренко Д.І. Володимир Бец: у медицині та поза нею. *Скарбниця української культури: Збірник наукових праць*. Чернігів. 2012. Випуск 14. С.251–275.
26. Описание коллекции народных писанок. Выпуск 1. С альбомом из 33 хромофотографированных и 12 черных таблиц (всего 2219 рисунков). Составил С.К.Кулжинский, Действительный член Императорского Русского Географического Общества. / Лубенский Музей Е.Н.Скаржинской, Этнографический отдел. Москва: А.А.Левенсон, 1899. 176 с. XLV табл.
27. Описание монет и медалей, хранящихся в нумизматическом музее Университета св.Владимира. Монеты древнего мира. Составил проф. В.Антонович. Киев: Тип. Импер. Универ. св.Владимира, В.И.Завадзкого, 1896. Вып. I. 283 с.
28. Описание монет и медалей, хранящихся в нумизматическом музее Университета св.Владимира. Монеты Римской республики. Составил проф. В.Антонович. Киев: Тип. Импер. Универ. св.Владимира, Н.Т.Корчак-Новицкого, 1900. Вып. II. 118 с.
29. Описание монет и медалей, хранящихся в нумизматическом музее Университета Св.Владимира. Монеты Римской империи (От Юлия Цезаря до Коммода). Составил проф. В.Антонович. Киев: Тип. Импер. Универ. св.Владимира, Акц. О-ва печ. и изд. дела Н.Т.Корчак-Новицкого, 1906. Вып. III. 365 с.
30. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф.Р.Штейнгеля за первый год с 25 ноября 1896 г. по 25 ноября 1897 г. Составил Н.Беляшевский. Варшава: Ф.Чернак, 1898. 61 с.
31. Отчёт Киевского художественно-промышленного и научного музея имени Государя Императора Николая Александровича за 1910 год. Киев: 1-я Киевская Артель Печатного Дела, 1911. 37 с.
32. Отчёт о деятельности Общества исследователей Волыни и Волынского центрального музея. За 1913 год. Житомир: М.Дененман, 1915. С.33–46.
33. Отчёт по естественно-историческому музею Таврического Губернского земства за 1907 год. Год VIII-ой. Симферополь: Тип. Таврического Губернского земства, 1908. 19 с.
34. Отчёт по естественно-историческому музею Таврического Губернского земства за 1913 год. Год XIV. Симферополь: Тип. Таврического Губернского земства, 1914. 34 с.
35. Патрушева Н.Г. Цензура в России во второй половине XIX – начале XX в.: закон и практика. *Цензура в России в конце XIX – начале XX века: сборник воспоминаний*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003. С.8–19.
36. Патрушева Н.Г. Цензура и печать в России в конце 1860-х– начале 1880-х гг.: (история цензурной контрреформы). *Solanus. New Series*. 1997. Vol. 11. P.63–89.
37. Петров С.С. Книжка справа в Києві. 1861–1917. Київ: ЕксОб, 2002. 375 с.
38. Программа отдела «Старый Киев». Киевский художественно-промышленный и научный музей имени Государя Императора Николая Александровича. Киев: С.В.Кульженко, 1912 (?). 22 с.
39. Савчинский В.Э. Валуевский циркуляр и «украинский вопрос». *Проблемы современной науки и образования*. 2015. № 6(36). С.66–70.
40. Савчинский В.Э. Из практики цензурной политики в отношении украиноязычных публикаций второй половины XIX века. *Проблемы современной науки и образования*. 2015. № 6(36). С.71–76.
41. Савчинский В.Э. Украинское книгоиздание между «Валуевским циркуляром» и Эмским указом (1863–1876 гг.). *Вестник науки и образования*. 2015. Вып. 8(10). С.51–54.
42. Синельник І.С. В.В.Тарновський та його колекція українських старожитностей. *Спеціальні історичні дисципліни*. 2004. Вип. 11. С.279–292.

43. Сборник Археологического музея Высших женских курсов в Киеве. Под редакцией прив.-доц. В.Е.Данилевича. Киев: А.И.Гросман, 1914. Вып. II. 71 с. VIII табл.
44. Таирова-Яковлева Т.Г. «Валувский циркуляр» и запрет использования украинского языка. *Вестник СПбГУ*. 2013. Серия 2. Вып. 4. С.55–60.
45. Товарищество скоропечатни А.А.Левенсон. Исторический очерк и описание мастерских. 1881–1903. [Москва], ценз. 1903– [10]. 109 с., 12 л. ил., портр.: ил.; 35.
46. Трифилев Е.П. О Феодосийском музее древностей. Одесса: Е.Хрисогелос, 1916. 6 с.
47. Украинское народное творчество: Резьба по дереву. Предметы домашнего и хозяйственного обихода. Издание кустарного склада Полтавского губернского земства. Москва: А.А.Левенсон, 1912. Серия IV. Вып. II. 32 с.
48. Украинские узоры XVIII века. Вид. П.Семеновца. Ред. Г.Павловича. Вып. I. Санкт-Петербург: Невская хромофотография, 1909. 8 л.
49. Украинские узоры XVIII века. Издание Киевского кустарного общества. Вып. II. Киев: С.В.Кульженко, 1912. 8 арк.
50. Штерн Э.Р. Две хранящиеся в Одесском музее аттические вазы строгого краснофигурного стиля. Одесса: Экономическая Типография, 1900. 28 с.
51. Штерн Э.Р. Несколько античных бронз из коллекции Одесского музея. Одесса: Е.Хрисогелос, 1911. 26 с.
52. Центральний державний історичний архів України м.Київ.

References

1. Al' bom dostoprimechatel' nostej Czerkovno-arkheologicheskogo muzeya pri Imperatorskoj Kievskoj dukhovnoj akademii. Kiev: S.V.Kul'zhenko, 1915. Vy'p. IV–V. 62 s. L tabl.
2. Heorhii Narbut: posmertna vystavka tvoriv (kataloh). / Vseukrainskyi istorychnyi muzei im.T.Shevchenka. Kyiv: Kyiv-Druk, 1926. 168 s.
3. Drevnosti Pridneprov`ya. Kamenny`j i bronzovy`j veka. Sobranie B.I i V.N.Khanenko. Vy'p. I. Kiev: S.V.Kul'zhenko, 1899. 15 s. XII tabl.
4. Drevnosti Pridneprov`ya poberezh`ya Chyornogo morya. Sobranie B.I i V.N.Khanenko. Vy'p. VI. Kiev: S.V.Kul'zhenko, 1907. 44 s. XLII tabl.
5. Drevnosti Pridneprov`ya. E`pokha velikogo pereseleniya narodov. Sobranie B.I i V.N.Khanenko. Vy'p. IV. Kiev: S.V.Kul'zhenko, 1901. 30 s. XX tabl.
6. Drevnosti Pridneprov`ya. E`pokha predshestvuyushhaya velikomu pereseleniyu narodov. Sobranie B.I i V.N.Khanenko. Vy'p. II. Kiev: S.V.Kul'zhenko, 1899. 44 s. XXXVII tabl.
7. Drevnosti Pridneprov`ya. E`pokha predshestvuyushhaya velikomu pereseleniyu narodov. Chast' II. Sobranie B.I i V.N.Khanenko. Vy'p. III. Kiev: S.V.Kul'zhenko, 1900. 22 s. LXIII tabl.
8. Drevnosti Pridneprov`ya. E`pokha slavyanskaya (VI–XIII v.). Sobranie B.I i V.N.Khanenko. Vy'p. V. Kiev: S.V.Kul'zhenko, 1902. 64 s. XL tabl.
9. Drevnosti Russkie. Kresty` i Obrazki. Sobranie B.I. i V.N.Khanenko. Kiev: S.V.Kul'zhenko, 1899. 25 s. XVI tabl.
10. Drevnosti Russkie. Kresty` i Obrazki. Sobranie B.I. i V.N.Khanenko. Kiev: S.V.Kul'zhenko, 1900. Vy'p. II. 25 s. Tabl. XVII–XXXII.
11. Epistoliarna spadshchyna akademika D.I.Iavornytskoho / uporiad.: S.V.Abrosymova [ta in.]; za zah. red. N.I.Kapustinoi. Dnipropetrovsk: ART-PRES, 2005. Vyp. 4: Lysty D.I.Iavornytskoho do diiachiv nauky i kultury. 500 s.
12. Istoricheskie deyateli Yugo-Zapadnoj Rossii v biografyakh i portretakh. Sostavili professora Universiteta sv.Vladimira V.B.Antonovich i V.A.Becz po kollekczii Vasiliya Vasil'evicha Tarnovskogo. Vy'pusk 1. Kiev: Tip. Imper. Univer. sv.Vladimira, 1885. 110 s.
13. Katalog vy`stavki XI-go Arkheologicheskogo s`ezda v Kieve (v zdanii Universiteta sv. Vladimira). Kiev: I.I.Kushnerev i Ko v Moskve. Kievskoe otdelenie, 1899. 288 s.
14. Katalog kollekczii drevnostej A.N.Polya, v Ekaterinoslave. Sostavila K.Mel`nik. Kiev: S.V.Kul'zhenko, 1893. Vy'p. I. 218 s. XIV tabl.

15. Katalog predmetov malorusskoj stariny` i redkostej. Kollekczii V.V.Tarnovskogo. Vy`pusk I. Shevchenko. Kiev: K.N.Milevskogo, 1893. 34 s.
16. Katalog ukrainskikh drevnostej kollekczii V.V.Tarnovskogo, s prilozheniem 16-ti tablicz fototipny`kh snimkov. Kiev: K.N.Milevskogo, 1898. 90 s. XVI tabl.
17. Kratkij ukazatel` Muzeya imperatorskogo Odesskogo obshhestva istorii i drevnostej. Sostavil V.Yurgevich`. Odesa: A.Shul`cze, 1887. 96 s.
18. Kratkij ukazatel` Muzeya Imperatorskogo Odesskogo obshhestva Istorii i Drevnostej. Izdanie 6-e, dopolnennoe. Odessa: Brat`ya Kul`berg, 1916. 112 s.
19. Kyriienko O.Iu. Dukhovna tsenzura v Rosiiskii imperii naprykintsi XVIII – na pochatku XX st.: metod pereboru variantiv kontroliu za informatsiinym prostorom. Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. 2013. Vy`p. 22. S.303–316.
20. Kyriienko O.Iu. Zahalna ta viiskova tsenzura v Rosiiskii imperii (XVIII – pochatok XX st.). Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2010. # 4. S.83–98.
21. Kyriienko O.Iu. Tsenzura v Ukraini. Entsyklopediia istorii Ukrainy : u 10 t. / redkol.: V.A.Smoli (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka, 2013. Tom 10: T–Ia. S.448–455.
22. Kniga v Rosii. 1881–1895. / Pod obshhej redakcziej kandidata istoricheskikh nauk I.I.Frolovoj. Sankt-Peterburg: Poligraf.predpriyatie # 3, 1997. 430 s.
23. Kniga v Rossii. 1895–1917. / pod obshhej redakcziej kandidata istoricheskikh nauk I.I.Frolovoj. Sankt-Peterburg: Ros. Nacz. biblioteka, 2008. 720 s.
24. Miller A. Ukrainskij vopros v Rossijskoj imperii. Kiev: Laurus, 2013. 416 s. (Seriya «Zoloty`e vorota»; vy`p. 3).
25. Nazarenko D.I. Volodymyr Bets: u medytsyni ta poza neiu. Skarbnytsia ukrainskoi kultury: Zbirnyk naukovykh prats. Chernihiv. 2012. Vy`p. 14. S.251–275.
26. Opisanie kollekczii narodny`kh pisanok. Vy`pusk 1. S al`bomom iz 33 khromolitografirovanny`kh i 12 cherny`kh tablicz (vsego 2219 risunkov). Sostavil S.K.Kulzhinskij, Dejstvitel`ny`j chlen Imperatorskogo Russkogo Geograficheskogo Obshhestva. / Lubenskij Muzej E.N.Skarzhinskoi, E`tnograficheskij otdel. Moskva: A.A.Levenson, 1899. 176 s. XLV tabl.
27. Opisanie monet i medalej, khraryashhikhsya v numizmaticheskom muzee Universiteta sv.Vladimira. Monety` drevnego mira. Sostavil prof. V.Antonovich. Kiev: Tip. Imper. Univer. sv.Vladimira, V.I.Zavadzko, 1896. Vy`p. I. 283 s.
28. Opisanie monet i medalej, khraryashhikhsya v numizmaticheskom muzee Universiteta sv.Vladimira. Monety` Rimskoj respubliki. Sostavil prof. V.Antonovich. Kiev: Tip. Imper. Univer. sv.Vladimira, N.T.Korchak-Noviczko, 1900. Vy`p. II. 118 s.
29. Opisanie monet i medalej, khraryashhikhsya v numizmaticheskom muzee Universiteta Sv.Vladimira. Monety` Rimskoj imperii (Ot Yuliyi Czezarya do Kommoda). Sostavil prof. V.Antonovich. Kiev: Tip. Imper. Univer. sv.Vladimira, Akcz. O-va pech. i izd. dela N.T.Korchak-Noviczko, 1906. Vy`p. III. 365 s.
30. Otchet Gorodeczkogo muzeya Voly`nskoj gubernii barona F.R.Shtejngelya za pervy`j god s 25 noyabrya 1896 g. po 25 noyabrya 1897 g. Sostavil N.Belyashevskij. Varshava: F.Chernak, 1898. 61 s.
31. Otchyot Kievskogo khudozhestvenno-promy`shlennogo i nauchnogo muzeya imeni Gosudarya Imperatora Nikolaya Aleksandrovicha za 1910 god. Kiev: 1-ya Kievskaya Artel` Pechatnogo Dela, 1911. 37 s.
32. Otchyot o deyatel`nosti Obshhestva issledovatelej Voly`ni i Voly`nskogo czentral`nogo muzeya. Za 1913 god. Zhitomir: M.Denenman, 1915. S.33–46.
33. Otchyot po estestvenno-istoricheskomu muzeyu Tavricheskogo Gubernskogo zemstva za 1907 god. God VIII-oj. Simferopol` : Tip. Tavricheskogo Gubernskogo zemstva, 1908. 19 s.
34. Otchyot po estestvenno-istoricheskomu muzeyu Tavricheskogo Gubernskogo zemstva za 1913 god. God XIV. Simferopol` : Tip. Tavricheskogo Gubernskogo zemstva, 1914. 34 s.

35. Patrusheva N.G. Cenzura v Rossii vo vtoroj polovine XIX – nachale XX v.: zakon i praktika. Cenzura v Rossii v koncze XIX – nachale XX veka: sbornik vospominanij. Sankt-Peterburg: Dmitrij Bulanin, 2003. S.8–19.
36. Patrusheva N.G. Cenzura i pechat` v Rossii v koncze 1860-kh– nachale 1880-kh gg.: (istoriya cenzurnoj kontrreformy`). Solanus. New Series. 1997. Vol. 11. P.63–89.
37. Petrov S.S. Knyzhkova sprava v Kyievi. 1861–1917. Kyiv: EksOb, 2002. 375 s.
38. Programma otdela «Stary`j Kiev». Kievskij khudozhestvenno-promy`shlenny`j i nauchny`j muzej imeni Gosudarya Imperatora Nikolaya Aleksandrovicha. Kiev: S.V.Kul`zhenko, 1912 (?). 22 s
39. Savchinskij V.E`. Valuevskij czirkulyar i «ukrainskij vopros». Problemy` sovremennoj nauki i obrazovaniya. 2015. # 6(36). S.66–70.
40. Savchinskij V.E`. Iz praktiki cenzurnoj politiki v otnoshenii ukrainoyazy`chny`kh publikacij vtoroj poloviny` XIX veka. Problemy` sovremennoj nauki i obrazovaniya. 2015. # 6(36). S.71–76.
41. Savchinskij V.E`. Ukrainское knigoizdanie mezhdru «Valuevskim czirkulyarom» i E`mskim ukazom (1863–1876 gg.). Vestnik nauki i obrazovaniya. 2015. Vy`p. 8(10). S.51–54.
42. Synelnyk I.S. V.V.Tarnovskyi ta yoho kolektsiia ukrainskykh starozhytnosti. Spetsialni istorychni dystsypliny. 2004. Vyp. 11. S.279–292.
43. Sbornik Arkheologicheskogo muzeya Vy`sshikh zhenskikh kursov v Kieve. Pod redakciej priv.-docz. V.E.Danilevicha. Kiev: A.I.Grosman, 1914. Vy`p. II. 71 s. VIII tabl.
44. Tairova-Yakovleva T.G. «Valuvskij czirkulyar» i zapret ispol`zovaniya ukrainskogo yazy`ka. Vestnik SPbGU. 2013. Seriya 2. Vy`p. 4. S.55–60.
45. Tovarishhestvo skoropechatni A.A.Levenson. Istoricheskij ocherk i opisanie masterskikh. 1881–1903. [Moskva], cenz. 1903– [10]. 109 s., 12 l. il., portr.: il.; 35.
46. Trifil`ev E.P. O Feodosijskom muzee drevnostej. Odessa: E.Khrisogelos, 1916. 6 s.
47. Ukrainское narodnoe tvorcestvo: Rez`ba po derevu. Predmety` domashnego i khozyajstvennogo obikhoda. Izdanie kustarnogo sklada Poltavskogo gubernskogo zemstva. Moskva: A.A.Levenson, 1912. Seriya IV. Vy`p. II. 32 s.
48. Ukrainskie uzory` XVIII veka. Vid. P.Syemyenczova. Red. G.Pavlovicha. Vy`p. I. Sankt-Peterburg: Nevskaya khromolitografiya, 1909. 8 l.
49. Ukrainskie uzory` XVIII veka. Izdanie Kievskogo kustarnogo obshhestva. Vy`p. II. Kiev: S.V.Kul`zhenko, 1912. 8 ark.
50. Shtern E`.R. Dve khranyashhiesya v Odesskom muzee atticheskie vazy` strogogo krasnofigurного stilya. Odessa: E`konomicheskaya Tipografiya, 1900. 28 s.
51. Shtern E`.R. Neskol`ko antichny`kh bronz iz kollekczii Odesskogo muzeya. Odessa: E.Khrisogelos, 1911. 26 s.
52. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy m.Kyiv.